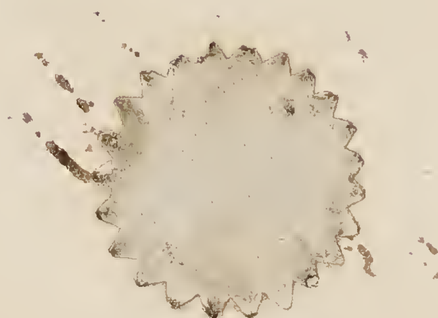

DE THERMIS VALDERIANIS DISSERTATIONES DUÆ.

AUTORE JOHANNE FANTONO,
REGII PRINCIPIS PEDEMONTII
Medico Ordinario,
Et in TAURINENSI *Universitate*
Practicæ Medicinæ Professore.

GENEVÆ,
Apud MARCUM-MICHAËLEM BOUSQUET
ET SOCIOS.

M. DCC. XXV.

AD LECTOREM.

Nter Pedemontii Provincias non ultimum locum obtinet Cuneensis, cujus pars altera fertili agrorum planitie latissime patet; altera in præruptos montes assurgit. In tractu montano positus est Valderiensis Pagus: procul inde milliaribus sex Aquæ Thermales scaturiunt, quæ ob loci propinquitatem Valderianæ dicuntur; vetustissimis, ut

videtur, temporibus ignotæ, nec ad aliquam hominum utilitatem traductæ, fortaſſe ob ſecretionis deſertique loci poſitionem; cum nulla ibi antiquitatis monumenta reperiantur. Diſcimus tamen, eas a patrum noſtrorum memoria quotannis frequentari ſolitas eſſe; atque ad potum, ad balneum, ad ſudationem, ad ſtillicidium adhiberi. De hiſce fontibus ſaluberrimis olim ſcripſerunt eximii in arte medica viri, & populares noſtri Viottus, Bianzales, Leveronus, Gallina; in primiſque Bariſanus, Sabaudiæ Principum Medicus, ante hos quinquaginta annos Tractatum abſolutiſſimum edidit, in quo

Bal-

Balneorum hiſtoriam accurate deſcribit, eorumque uſus & facultates ad cœlum uſque mirificis laudibus extollit. Itaque obſcurum Valderienſium Aquarum nomen cœpit præterita ætate clarere, & excellentium Scriptorum autoritate plurimum augeri. Tum vero præcipue earum fama apud gentes omnes percrebuit, cum VICTORII AMEDEI REGIS AUGUSTISSIMA MATER propter infirmam valetudinem ad illa eadem ſpeciatim Balnea, aliis poſthabitis, ex præſtantium Medicorum ſententia ſe contulit: quæ Ipſi revera maximo ad ſanitatem adjumento fuerunt.

Commemoratos autores, & præsertim Cl. Barisanum Recentiores ad unum omnes sequuti sunt, quasi Veterum curæ diligentiæque adjici nihil posset. Nos vero, qui experimentis, quam aliorum commentariis, naturam & qualitates Thermarum doceri malumus, observationes nostras in Valderienses confecimus, easque ad Amplissimum Virum J. M. Lancisium per Litteras misimus: qui pro sua erga me singulari comitate ac benevolentia laborem meum probavit, non modo, sed etiam hortatus est, ut expolitum publici juris facerem. E vivis migravit Archiater Sapientissimus: quo sane gravissi-

mo

mo & acerbiſſimo caſu dolet adhuc Ars noſtra, æternumque dolebit. Nec ſatis unquam digniſſimum immortalitate virum commendabo cum propter exquiſitam eruditionem, doctrinam, animi candorem, liberalitatem; tum maxime ob præſtantiſſima conſilia, quibus ſtudia noſtra adjuvare ſolebat. Ego autem ſuſceptas de Valderianis Aquis binas Diſſertationes, ejuſque clariſſimo nomini inſcribendas e manu abjeci; atque num etiam abjectæ & incultæ jacerent; niſi amici quidam, doctiſſimique homines otium meum excitaſſent: quibus propterea multas teſtor, & habeo grates, mihique ipſe incre-

credibiliter gaudeo, quod per eos datum ſit præclariſſimi, ac de nobis optime meriti viri ſempiternam memoriam recolere. En tibi igitur, Humaniſſime Lector, commentationem noſtram in Thermas Valderianas brevi & contracto ſtylo exaratam. Æquo libentique animo legas. Si tibi eam probari intellexero, alteram de Gratianis ſive Aquenſibus Sabaudiæ Thermis inchoatam majori cum alacritate fiduciaque perficiam.

DE THERMIS VALDERIANIS DISSERTATIO I.

AMPLISSIMO VIRO

JOHANNI MARIÆ LANCISIO

CLEMENTIS XI.

PONTIFICIS MAXIMI

ARCHIATRO.

JOH. FANTONUS S. P.

TRibus abhinc annis Valderianas Thermas eo consilio profectus, ut in earum naturam, & qualitates diligentius inquirerem; sæpius ab eo tempore animum induxi Dissertationem ali-

quam de hisce Thermis tibi, Vir Amplissime, dicandam conscribere. Quam ego provinciam aggredi cum multis hactenus negotiis impeditus nullo modo potuerim; nunc demum illud otii, quod mihi peroptato datum est, in hac præsertim re insumendum esse decrevi. Neque primas tantum observationes, quas tum in adversaria retulimus; sed recentes quoque de Aquis huc transvectis, earumque sedimentis habitas nostra complectetur oratio; quam spero neque inutilem, neque injucundam Medicinæ Studiosis futuram, ut pote novis experimentis, & phisicis ratiocinationibus refertam, quæ in Aliorum commentariis desiderantur. Cæteri enim Scriptores doctrinam rationemque Veterum sequuti vix quicquam effatu dignum de nativa hujusmodi Aquarum constitutione, imo quamplurima commentitia litteris prodiderunt. Quanquam is ego minime sum, qui hoc opusculum ita erroribus vacuum, ita excultum, atque elaboratum putem, ut eruditorum quoque hominum gratiam mihi conciliare posse confidam. Hac de caussa, Suavissime Lancisi, id

id ipſum ad te mitto & ſtudioſe a te perlegi, emendarique cupio priuſquam in publicam lucem emittatur. Neque ignoro, quam libenter totum hoc onus laboris atque officii, pro homine tibi addictiſſimo ſuſcepturus ſis.

Valderienſes Thermæ ex præruptæ Rupis clivo plurimæ ſcaturiunt; quarum aliæ ſuperiores ſunt, aliæ inferiores. Ex ſuperioribus ad Potum & Balneum duæ potiſſimum adhibentur adeo calidæ, & quaſi urentes, ut eas immerſi digiti ferre vix queant; &, qui bibunt, paullulum hærere ſoleant, antequam calicem labris admoveant. Inferiores autem continuo epotæ nullam moleſtiam afferunt: Licet potationi rarius, lavationi crebrius deſtinatæ, ad ſudatorium præcipue deducantur. Immiſſo in calidiores Thermometro liquor a gradu triceſimo ad ſexageſimum celerrime elatus eſt, qui multo altius in longiore tubulo aſcendiſſet. Neque unus idemque calor ſemper deprehenditur; quod cunctis fortaſſe Thermalibus commune eſt. Quare a Balneorum Miniſtris cum judicium exquirerem de gradu caloris eo tempore, quo ibidem

Thermæ Valderianæ caloris gradu inter ſe differunt.

commorabar (erat autem Julius mensis jam declinans Anni MDCCXV.) omnes ad unum asserebant superiore anno, pariterque Julio finiente calidiores Thermas extitisse; idemque Balneantes quidam propria experientia confirmabant.

Hæ thermales sulphureæ sunt.

Singulæ omnino perspicuæ, levioresque sunt aqua Torrentis, in quem proxime confluunt; etsi nonnihil sulphureum & grave redolent, quod in vicinia Fontium percipitur; hinc primi præsertim haustus palato & naribus injucundi. Cum his nihilominus subacta farina, uti cum aliis Thermalibus fit, optimus panis, nulloque modo insuavis, imo sapidus concoctuque facilis paratur; nam vapor ille graveolens coctione, penitus evanescit. Ac Pistorum testimonio scribit Pascalius pastam citius turgescere Borboniis Thermis, quam aqua communi adhibita; levioremque panem, & sapidiorem confici: secus vero accidere, si fixo tantum sale earumdem aquarum in panificio utantur. Ex quo manifestum est, a sulphuris & salis volatilis actione effectus illos, quos antea meravimus, proficisci. Porro sulphurea materies nostris in Thermalibus tactu ipso

ipſo deprehenditur ; eas enim ſummis digitis explorans neſcio quid unguinoſum attingere tum maxime videbar, cum in labris eædem paulisper reſtitiſſent. Facile namque in ſenſum incurrunt ſulphureæ particulæ in aquoſo latice diffuſæ, dum liquoris imminuto motu minus volutantur, paulatimque aliæ aliis invicem accedunt ; ut etiam cum terrenis partibus colligatæ, graviores ſque factæ tandem ſubſidant. Idcirco in canalibus, per quos aquæ deducuntur in Balnea, in Receptaculis, & prope ipſos fontes variæ paſſim concretiones pinguis materiæ formantur. In ligneis aquæductibus nonmodo ſulphurei, albidi, & aliquantulum rubeſcentes flocculi occurrunt : Sed (quod profecto mireris) pars illorum concava candidam, levem, lucidam, atque elegantiſſimam ſuperficiem exhibet : ut quaſi tenui Lamella *Matris perlarum*, vel ſerico panno denſo, ac levigato, quem vulgo *Satinum* appellant, obducta videatur. Præterea in eo canali, qui aquas ex altera inferiorum ſcaturiginum ad Lavacrum ducit, albicantis materiæ craſſiores floccos inveni. Sed

paucula hujuſmodi materia eſt, quæ in aquæductibus calidiorum Thermarum ſubſidit; nam hæ rapidius fluunt, ligneique canales tranſacto æſtivæ balneationis curriculo removentur, & cohærens mucus abſtergitur. Tantillum quoque cœnum unguinoſum in labris reperiri ſolet; ubi majori tamen copia colligeretur, niſi aqua frequenter in iis commutari deberet.

Corpora quædam mollia & ſpongioſa, quæ vulgo Muffæ dicuntur.

Alia quædam pinguia corpora vulgo *Muffæ*, in vicinia Fontium & eorum defluxu, ipſisque ſaxis inhærentia paſſim cernuntur. Hæc mollia ſunt, ſpongioſa, thermalibus ſatura, ut fumum continenter emittant. Plurima invenias non ſolum magnitudine & figura, ſed etiam colore diſcrepantia; alia ſublutea, alia vireſcentia, alia ſubrufa, aliaque ex his miſtum colorem referentia. Animadverti ea potiſſimum generari, ubi tardiore motu Thermales defluunt, ubique ex parvulo ſtillicidio eædem guttatim cadunt, ac ſuper lapides congregantur. Ita ex eminente ſaxi margine pendulum ejuſmodi corpus cylindriforme aliquando obſervabam, quod ſpithamam longitudine, craſſitudine

pol-

pollicem æquans in acumen diſinebat: a quo iterum decidentes guttulæ in ſubjectorum lapidum planam ſuperficiem multas inſuper gelatinoſas, & amplas concretiones veluti Placentas effecerant. Sed aliæ minores brevioreſque *Muſſæ* ex oris lapidum pendentes, atque a tenui filo cadentis aquæ productæ pluribus locis occurrebant; quemadmodum vigente bruma cum a tectis, vel aquæductuum fiſſuris gelida defluit, pendulos glaciei cylindros, alioſque aliis longiores amœno ſpectaculo videmus. Et ea quidem *gelatinoſa* corpora ſcitius fieri, & incrementum capere hyemali, quam æſtivo tempore, veriſimile eſt. Siquis autem per illam maxime tempeſtatem in eo loco diutius permaneret, atque hujuſce rei ſtudioſus ſeſe ad fontes identidem conferret, is facile perſpiceret, qua ratione procreari cœperint, quantoque temporis ſpatio ſic augeantur *Muſſæ*, quæ a deciduis guttulis Thermarum producuntur. Mihi ſaltem in eo ſatisfacere potui, ut gradum caloris illorum corporum indagarem. Globo Thermometri in pendulis poſito liquor ad gradum quin-

quagesimum tertium ascendit, qui antea proximus erat quadragesimo tertio. Sed impensius ea calebant, quæ plana & placentis similia sunt, neque ab exiguo stillicidio genita, sed a modica copia tardissime fluentium aquarum. Intruso enim in hæc corpora alterius Thermometri globo liquor, qui tricesimum gradum non superabat, tulit se ad quinquagesimum quintum.

Valderianæ Thermæ luto carent.

Quibus autem viribus prædita sint, & quem usum habeant in curandis morbis, alibi singulatim dicemus. Nam luti vices supplere possunt, quod in Valderianis Thermis desideratur; harum nempe scaturigo, & defluxus in saxeo clivo est, ubi terrena & apta fingendo luto materies deficit. Olim quoddam cœnum parare artificiose studuerunt, quod etiamnum in fossa pene neglectum & pauculum superest. Et quamvis ex translato aliarum thermalium luto, vel advecta saltem argilla instaurari posse videatur: vereor tamen, ut hisce aquis par sulphuris & salis copia sit, qua insigne medicamentum comparari queat, vel parem efficaciam dudum retinere. Neque superiores

riores ad hoc opus idoneo loco thermales sitæ sunt, quæ propter magnam vim caloris ad conficiendum lutum essent aptiores. Porro id maxime requiri ad ejusdem præstantiam puto, ut fontibus subter salientibus terrestris massa aqualiter calefiat, quin imo ebulliat, primosque halitus subtiliores emergentium aquarum recipiat præter crassamenta, quæ ibidem resideant. Qua tamen de re tibi, Eruditissime Lancisi, aliisque in hac Physicæ parte versatissimis viris judicium relinquo. Ego enim iis tantummodo Thermis adfui, quæ lutis carerent; ac talia esse naturæ opera satis intelligo, de quibus nemini liceat confidenter quicquam pronuntiare, nisi suis ipsemet oculis eadem accuratissime perlustraverit.

Sed unde paululum divertimus, jam illuc redeamus. Valderiensium aquarum sulphur odoratu, gustu ac tactu ipso percipi dicebamus; quod aliis insuper certissimis notis atque experimentis dignoscitur. Primum si aurei & argentei nummi calidis mergantur, illi saturo magis colore splendescunt; hi fœdi, obscurique fiunt. Deinde floccu-

Iterum sulphur hisce aquis inesse ostenditur.

culos & concretiones ſupra commemoratas ex pingui materia conſtare haudquaquam dubitandum eſt; quippe quæ a *Muffis* natura non differant, quarum mucoſis terreniſque partibus ſulphur involutum eſſe manifeſto comperi. Nimirum eas in clibano ſiccari jubebam; cumque aridæ omnino eſſent , & in parvam molem redactæ, lumini candelæ objiciebam: primum accendi cœperunt, ſimulque frequentiſſimos crepitus edere; tum ex iis flammula parumper ſurgebat; ac tandem omni uſtione abſoluta modicum cineris relinquebatur. Initio autem, quod prætерire nolumus, excitabantur innumerabiles veſiculæ ob internum aerem vi ignis rarefactum, e quibus exploſus crepitus illos efficiebat. Neque adeo hic effectus repetendus erat a ſulphureo-nitroſis partibus, neque a ſalis communis, & ſulphuris ſocietate. Illud quidem animadvertere libuit, cum *Muffas* comburi adſperſo ſale nitro curarem, uſtionem non ſolum augeri, magiſque expandi, ſed flammam quoque cum aliqua *fulminatione* altius aſſurgere. Quo loco id minime admonendum putarem, ſalni-

trum

trum hiſce aquis, earumque ſedimentis nullum prorſus ineſſe, niſi vir quidam, in chymicis laboribus alioqui verſatus, idipſum pluribus a ſe habitis experimentis perſpectum ſibi fuiſſe dixiſſet. Sed rudem omnino in rerum naturalium ſcientia eum eſſe oportet, qui ex ullis fontibus ſalnitrum elici poſſe affirmet. Neque enim de nitro Antiquorum loquimur, quod a noſtro longiſſime diſcrepat, & cujus ſimilis eſt ſal Valderienſium, aliarumque Thermarum, at certe non omnium, ut aliqui Recentiores arbitrantur.

Jam ad ea tentamina progrediamur, quæ variarum rerum permiſtione cum Aquis primum calentibus; poſtea refrigeratis, atque tranſvectis; poſtremo cum earum ſedimentis inſtituimus. Calidas igitur neque ſpiritus ſalis armoniaci, neque gallæ pulvis ullo modo immutavit; at ſyrupus violarum viridem iis colorem pulcherrimumque conciliabat; turbidæque & albicantes factæ ſunt a mercurii ſublimati ſolutione. Quæ poſtrema duo experimenta ſalem alkalicum apertiſſime demonſtrant. In aquis porro ſuperiorum, inferiorumque ſcatu-

Experimenta in Thermis habita ad ſcaturiginem.

tu-

turiginum cum chalcantho & alumine commiſtis nulla mutatio contigit. Sed *vitrioli* ſpiritum cum paulo largius in Thermas infudiſſem, brevi calicis fundum petiit aquila terra granorum duorum pondere. Quo tamen iterato experimento vix aliquæ terreſtres particulæ conſederunt.

Obſervationes de aquis tranſvectis. Nunc de Thermis dicamus, quas huc afferri in vitreis lagenis curavimus. Singulas exacto menſe inſpicienti multiplices obſervabantur cinericiæ membranulæ, veluti Araneorum telæ alicubi ſimul convolutæ, & aquis innatantes, ut opacum corpus efficerent. Turbida, & albicans unius ampullæ aqua inventa eſt cum pauciſſimis pelliculis, ſed quodam mucore in fundum demiſſo. Cæterum Thermales in vaſis rite occluſis ſervatæ vel pellucidæ erant, vel tenuioribus membranulis refertæ; odoremque ſulphuris vixdum ſpirabant. Ergo in his, facto periculo, alkalici ſalis obſcuriores notas deprehendimus. Etenim a ſyrupo violato non viridem, ſed glaucinum colorem, & quidem leviſſimum recipiebant; nihilque a ſolutione mercurii ſublimati mutabantur.

Cum

Cum ſale ſaturni ſenſi pallidæ, hinc turbidæ, & albicantes apparuerunt, ut fere ſolet in aquis vel minime ſalſis accidere. Oleum tartari nullam iiſdem alterationem attulit. Denique in quadam Lagena cum ſex ad minimum unciæ Thermarum ſupereſſent, eam accurate occludi, ſolaribus radiis exponi, ac ſæpius commoveri ad contentum laticem agitandum curavi, ut, reſidui ſalis ſi quidpiam parietibus aut fundo vaſis inhæreret, eadem aqua totum ebiberet. Repetita experimenta parem eventum ſemper habuerunt.

Sequuntur ea, quæ pertinent ad ſedimentum per evaporationem Aquarum elicitum, quod ſubruſſeum eſt, ſaporiſque ſubacris, & ſalſii; ideoque miror nonnullos inſipidas Valderienſium aquarum feces dixiſſe. Ad colorem quod ſpectat, varius eſſe ſolet pro diverſo ignis gradu, qui ad aquæ evaporationem adhibetur; quare aliarum thermalium terrenam fecem aliquoties comperi modo ruſſeam, modo cinericiam. Jam ſedimentum, quod diximus, primo commiſcebam cum ſpiritu ſalis, tum *vitrioli*, poſtea nitri; & cum ſingulis

Sedimentum thermale terreſtre & ſalſum.

gulis prompta & brevis effecta est fermentatio. Deinde ex eo salem, qui urinosum odorem quodammodo exhalabat, per lixivium eduxi. Hujus vix unum granum in unciis aquæ decem contineri calculis subductis deprehendi; terræ autem insulsæ triplo majorem quantitatem. Eam tamen sedimenti materiam non torrefactam conficiendo lixivio adhibui, ne ullam sali alterationem ignis inferret; etenim per *calcinationem* minime dubito, quin copia salis aliquanto major elici potuisset. Hunc ergo salem, excitato intestino motu, innumerisque bullulis, spiritus *vitrioli* dissolvit. Limpida mercurii sublimati solutio eodem adjecto sale nonnihil turbatur, & expallescit. Verum tamen in solutione salis saturni, cui nostrum salem adjecimus, albedo, & major turbatio, tum crassamenti *præcipitatio* subsequitur. Syrupus violaceus viridem ab eo sale colorem acquirit. Porro cum charta cœrulea ab acido liquore rubicundum colorem traxisset, aqua communis thermali sale satura cœruleum colorem restituit. Postremo in aqua pariter salsa, eique admisto gallarum pul-

Mutua ratio terræ, salis, & aquæ thermalis.

Notæ salis alkalici.

pulvere mutatio nulla. His pauca subjiciam de terrestri materia suo sale orbata, cujus minima pars est, quæ ab aceto distillato dissolvatur; subita cum spiritu nitri fermentatio fit; vix ulla cum spiritu *vitrioli*. Gallæ tincturam diligenter cum hac terra in pollinem redacta permiscebam, nihilque ejus color immutabatur; tum super eum pulverem cum lenissime magneticum cultrum circunferrem, nullam prorsus particulam cultro accedere animadverti.

Terra non-nihil alkalica.

Præter id genus salis, terræque aliud quicquam in Valderianis Thermis frustra quæsieris. Hallucinati enim sunt, qui plura fossilia in iis enumerant, salem communem, Nitrum, Rubricam sinopicam, Alumen, Ferrum, atque Chalcanthum. Quod multas res animo effinxerint ab effectibus Aquarum petitas, quos in curandis morbis observarunt, id quidem ignoscendum illis videtur. Sanioris enim philosophiæ, & chymicæ artis lumen priscis Scriptoribus nondum illuxerat; ac serius eam, quæ in physicis experimentis scientia versatur, ad naturam & qualitates mineralium aquarum indagandas Medici tra-

du-

duxerunt. Sed nullam excusationem habent, qui concretos ad marginem & fissuras canalium sales, præcipue nitrosos, se oculis vidisse asseruerunt: cum nihil his simile unquam viderim, qui sæpe ad illos Aquæductus curiose perlustrandos adivi.

Tria in Aquis fossilia.

Tria duntaxat hisce Aquis fossilia continentur, sulphur nimirum, alkalicus sal Veterum nitro analogus, Terraque alkalinæ indolis; siquidem nihil cum aceto distillato, vix, quod sensu percipi possit, cum *vitrioli* spiritu; at vero cum spiritu nitri continuo effervescit. Sulphuris copia modica est, cujus potior pars facile vi ignis exhalatur, quemadmodum in panificio animadvertimus: vel tractu temporis paulatim in auras abit; quod in translatis Thermis observatum est. De salis fixi, terræque mutua ratione jam diximus. Sed insuper calidis inest ejusdem alkalici salis portio quædam subtilissima, quæ in sedimento inveniri non potest, ac ne diu quidem in ipsis Thermalibus retineri; a quibus scilicet sua sponte fugit atque evanescit; uti allato experimento constat; quod in transvectis aquis confecimus

Salis alkalici pars quædam volatilis.

mus

ſmus. Neque enim viridem illum, pulcherrimumque colorem, uti ad ſcaturiginem vidimus, ſed glaucinum ſolummodo cum ſyrupo violato ſuſcipiunt, neque cum mercurii ſublimati ſolutione albeſcunt.

Perſpecta Valderienſium Aquarum indole facillime quiſquis intelliget eas non ſolum utiles percurandis morbis eſſe, quibus in univerſum Calidæ omnes adhibenteur: ſed propter modicam ſulphuris, minimamque ſalis quantitatem longe aliis quibuſdam Thermis præcellere ac tutius uſurpari; quotieſcunque a nimia exagitatione ſanguinis humorumque colliquatione timendum ſit. Quod utique multorum hominum experientia comprobavit, qui vel natura infirmi erant, vel tenui corporis habitu præditi, vel a morbo debilitati. Quibus ſcilicet nullam non modo noxam cum potus, tum balneum attulit, ſed eos magnopere utrumque adjuvit; ſive ſtomachi vitio, ſive obſtructione viſcerum, ſive icterico morbo, ſive renum mucilagine & arenulis, ſive diuturnis febribus, ſive aliis denique pervicacibus malis laborarent. Quid quod eximius olim Medicus Be-

Thermarum virtus in curandis morbis.

nessia non viris tantum septuagenariis potum & balneum valde proficuum expertus est; sed quadriennes quoque, imo triennes Pueros toleranter utilissimeque iisdem thermalibus usos fuisse testatur? Quibus observationibus palam fit temere damnari minerales aquas ab iis, qui indiscriminatim singulas singulis nocere contendunt. Profecto in macilentis hominibus, quorum præ multitudine pharmacorum, vel acerbioris morbi diuturnitate jam exolutæ sint vires, hoc genus auxilii nemo unus probaverit; quod eos nullo pacto adjuvare, imo celeriter possit ad interitum perducere. Qui autem non admodum firmo, sed exili aridoque corpore, vel acri adustoque sanguine vel calidis, ut ajunt, visceribus sint constituti, non continuo calidarum omnium potus eisdem interdicendus est. Quamquam enim hi ab usu thermalium merito prohiberi soleant, attamen docti ac prudentis Medici officium est a generalibus aliquando præceptis declinare, atque in Thermarum genere alias ab aliis secernere: tum quædam medicamenta ita ægrotantibus accommodare, ut in

eorum commodum possint converti. Et sane Thermas quibusdam naturis inimicas esse negandum non est, quæ sulphureis partibus, maximeque salinis refertissimæ sint, in quibus etiam Valderianas numerabimus, si communi sale adjecto, quod in more positum est, usurpentur. Is autem, quem supra laudavimus, in thermalibus hisce administrandis apprime versatus, atque industrius Benessia persæpe imbecillis, & macie affectis modica dosi, rejectoque sale easdem utilissime exhibere consueverat; tum eas temperari seminibus peponum cum tantillo sacchari interdum jubebat. Qua fere methodo in curandis eorum morbis utebatur, qui calido Jecoris aut Renum temperamento, ut cum Veteribus loquamur, prædix essent.

Ceterum Valderienses Aquæ sive puræ, sive addito stimulante pharmaco, quod modo alvum aperiat, modo urinæ secretionem promoveat, ad morbos supra commemoratos, aliosque graves ac difficillimos commode adhibentur. Longum esset omnia singulatim exponere, quæ nobis cognita &

perſpecta ſunt, quæque inſolita & admirabilia ſæpe ab aliis accepimus; etſi horum plurima ejuſmodi ſunt, ut difficile ſit a falſis vera diſcernere. Illud quidem animadvertione dignum videtur, quod de rara celticæ luis curatione tradidit Bariſanus. Duorum hominum hiſtoriam recitat, quorum alter inveterata gonorrhœa, alter calloſis ulceribus ani, & in ambitu corporis vexabatur. Uterúmque dicit a potu & balneo integræ propemodum valetudini reſtitutum Valderio diſceſciſſe. Sed eo adduci non poſſum, ut firmam ſtabilemque ſanitatem eos eſſe conſecutos mihi perſuadeam; quandoquidem fieri ſolet, ut etiam ab idoneis & efficacibus pharmacis tantum aliqui levamen, & adjumentum obtineant, ut optime valere credantur, quorum nihilominus ægritudo habitis induciis recrudeſcit. Altera vero ex allatis obſervationibus vana prorſus cenſenda eſt; cum pluribus in membris defixam lateque ſerpentem luem thermales prius tollere non queant, quam pars maxima veneni ſpecificis medicamentis expugnata ſit. Atque adeo, quos peſtis illa vehementer affligit, iis ad

Thermarum uſus in morbo venereo.

ad medicatos fontes temere accedendum non eſt; utrunque enim nonnullis aliquid levaminis attulerint, certe quam plurimis noxii fuerunt, aliis etiam lethales. Sed ne illud quidem omittam, quod ab eodem Autore proditum eſt de ulcuſculis & fungoſis, uti vocat, Urethræ tuberculis, quæ ſcilicet epotis thermalibus cum omnium admiratione abſumta penitus fuerint. Hac de re quicquid alii ſenſerint, ego Thermas in potu, aliisque modis adhibendas probo, ſi ulceroſa labe urethra laboret: at eam curationem plane inutilem puto, niſi primus ac præcipuus antivenereis medicamentis locus concedatur. Hac, inquam, ſervata lege id genus ulcera, niſi margines induruerint, ſanabilia videntur. Quibus deinceps ulceribus ſi recentiſſima cicatrix inducta ſit, quæ partem aliquam canalis anguſtiorem effecerit; tum quoque illam medicinam fore perutilem cenſeo. Urethra nempe laxari, atque molliri poteſt copioſis hauſtibus aquarum, balneatione, fotu, injectione; unde expeditior urinæ aditus comparetur.

De his hactenus. Ad rationem bi-

bendi Valderienſes Aquas veniamus. Cum pauculo ſale, ſulphureis etiam partibus implicito, præditæ ſint, non æque in omnibus per alvum, aut urinarias vias ſecedunt. Quapropter ſolent, ut antea meminimus, ſalem communem illis adjicere, & quoddam ſubinde catharticum, præſertim Mechoacannam vel Jalappam in primo hauſtu; vel ad cenam pilulas aloeticas ſumere. Cl. Guigonius in locum marini ſalis, cui gemmeum anteponendum puto, cremore tartari utebatur. Aliqui hortante me tartarum ſolubilem feliciter ſunt experti; tum ſalem mirabilem Glauberi, tum etiam Ebeshamenſem, quem Anglicum vocant. Quamquam nos minime latet ſalem, qui anglici nomine circunfertur, vilique pretio venditatur, nativum non eſſe, ſed vario artificio a chimicis præparari; eumdemque a nonnullis ex marino ſale confici Celeberrimus Mangetus exiſtimat. Sed alii alios ſales componere, quos polychreſtos appellant, cum ſale marino, cum borace, cum tartaro, cum nitro, cum alumine didicerunt. Ejuſmodi autem ſales ad alvi, urinæque aperiendas vias

Ratio bibendi aquas Valderienſes adjecto præſertim ſale.

ap-

aptissimi sunt; quæ sane evacuatio plenis & obesis hominibus, quorumque viscera lenta bile, & pituitosa mucilagine obducta sint, mirifice convenit. Quare in his, cum paulo acriores stimulos Thermis addideris, res belle procedit. Verum nemo certe ignorat aliam esse rationem imbecillis & gracilibus ineundam; & qui fibris viscerum exilibus, & exquisiti sensus sint constituti. Quos Valderii vidimus, nullo naturæ, morbique discrimine habito, plerique omnes antiquum bibendi morem sequebantur. Primis a purgatione diebus sesquidrachmam marini salis singulis aquæ libris adjiciebant; deinde triduo, vel quatriduo utebantur saccharo; post salem una alteraque die; denique catharticum, ut initio, præcipue mannam recipiebant. Animadverti multos aquis salsis utentes, quod cibi fastidio, & permolesta siti vexarentur, idcirco panem tostum vino madidum sumere; intereaque bibendi caussa sollicite prandium expectare. Verum quid opportunius, quam de sale partem aliquam detrahere?

Præter hunc salem, & frequentia

Corporis motus, aut quies in usu Thermalium.

cathartica usurpari solita, Balneorum Ministri cursum velocem ad singulos Thermarum haustus suadent; imo tripudium & saltationem, ut copiosa & celeris aquarum secessio promoveatur. Nos autem alios hortati sumus, ut leniter deambularent, alios, ut quieti manerent; & utrique moderatam, nec ita subitam inanitionem longe commodius tulerunt. Quin imo aliis in lectulo jacentibus feliciter evenit; uti frequenter in iis observavit Benessia, qui morbo impediti, nulloque modo ambulationibus idonei continenter sedere, vel omnino decumbere cogerentur. Insuper ad ipsas scaturigines tanquam lege aliqua coacti propemodum omnes bibunt; & quidem recte, si nihil eos prohibeat; aliqui vero quam temere & periculose, qui sudore madentes domi manere recusent? multoque magis qui in aere frigido, aut flantibus ventis in aperto loco non tam spatiantur, quam cursitant? Sæpe enim frigidior aura, nec raro venti in eo tractu derepente consurgunt, a quibus diligentissime cavendum est. Nam febris facile suboritur, quæ promota diaphoresi quan-

Bibendum modo ad fontes, modo etiam domi.

quam

quam remittere soleat, hinc tamen graviores morbi interdum consequuntur.

Inter eos, qui Valderianas biberent, perpaucos memini, quibus vomitionem excitaverint. Laudatus modo Benessia plurimos sua ætate novit, qui primis diebus usque ad sextum aquas magna ex parte rejicerent; sed eos vel repugnantes jubebat quotidie ad fontem redire, quibus consistente demum Stomacho res prospere succedebat. Stomachicis pharmacis non utebatur, neque ægrotantibus auscultabat, qui cucurbitulam epigastrio apponi rogarent, certior per experimenta factus sponte sua vomitionem cessaturam. Nos autem suademus, ut qua die unum aut alterum poculum rejicitur, potus plane intermittatur, & insequente renovetur: Sic namque fiet, ut sine gravi labore Stomachus paulatim calidis assuescat. Quod præcipue in delicatis hominibus attendere oportet, ne imbecillæ naturæ vis inferatur. Et sane inter initia si assidue vehementerque excutiatur, & debilitetur ventriculus, quis bene ac toleranter incœpta prosequi, totumque potationis curriculum absolvere possit? Ne-

In vomitu aquarum quid consilii capiendum?

Neque igitur Ægrotos ab uſu thermalium abſterrere debet vomitus, qui in principiis ſupervenerit; neque humoris per alvum, aut urinarias vias tarda & difficilis excretio. Hoc enim primis diebus accidere aliquando mirum non eſt in ſicca viſcerum totiuſque corporis intemperie. Primum pauca excernuntur ſine ullo ſaltem gravi ægrorum incommodo; deinceps magno cum fructu liberalis evacuatio obtinetur. Quod Cl. Bariſano, viro gracili & ſicco, & Icteritia laboranti contigit, qui tridici ſpatio, cum ſatis copioſe bibiſſet, vix quicquam thermalium aquarum excernebat: interea tamen nullo ſymptomate correptus, præter cutis calorem ac levem pruritum, ad quintam diem perrexit: qua tandem lotii profluvium incœpit; hinc reliqua curatio fauſte feliciterque ad ultimum perducta eſt. Sunt etiam, quos ſera evacuatio ſollicitos habet, quando ſub veſperam nocturnoque tempore pars major aquarum ſecedit. Tales ipſemet vidi, quibus ceteroquin aſſiduus Thermarum potus admodum ſalutaris fuit. Siquidem iſta ſecretio fere leniter fit, quia craſſamen-

A potu aquarum tarda excretio humorum perſæpe utilis.

tis

tis irretitæ manent Thermæ ſolvendo lentori, ſalibuſque ebibendis, ut ita dicam, occupatæ; unde urina ſaturatior effluere ſolet. At vero ſuſpectam omnino medicinam habere vulgus conſuevit, niſi prompta, niſi velox aliqua corporis inanitio ſequatur; imo nihil magis requirere, quam ut maxime lubrica, & expedita ſit alvus. Libenti propterea animo ſæpius iterata pocula deplent, quos ad liberalem potum ſpes unica allicit effuſiſſima dejectionis obtinenda. Ita enim illi a natura comparati ſunt, ut cujuſcumque morbi curatio ſuſcipienda ſit, a ſubito & copioſo ventris profluvio ſanitatem pendere arbitrentur. Veruntamen ſi elutis tantummodo Inteſtinis aquæ omnes ad alvum feſtinent, quid, quæſo, ſolatii, quid commodi percipias, cum viſcera & univerſas corporis partes illis irrigari, eaſdemque cum ſanguine commiſceri neceſſum ſit? Sed hæc generatim dicta ſunt: Cætera perſequamur ad eorum morem ſpectantia, qui Valderianas bibunt. Et primum tribus quatuorve libris plerique contenti ſunt; aliqui ad quinque, aut paulo ultra progrediuntur;

tur; quidam vero vegetus vir duodecim libras vix horæ unius ſpatio haurire non dubitabat, ut etiam ſocios ad ſui imitationem excitaret: quos tamen hortabar, ut moderatius biberent, eos imprimis qui prætumido obſtructoque Jecore afficerentur. Quorum namque ventriculus nimia Jecoris mole comprimitur, hi largas potiones permoleſte ferunt, & ad vomitionem faciliores ſunt. Deinde paucorum dierum curriculo bibendi finem plerique faciunt, ſe ſeque a fontibus ad Balnea convertunt. Solent autem (quod ſuo jam tempore improbavit Bariſanus) ubi laverint ad *Duciam* ire priuſquam Sudatorium ingrediantur; cum eam poſtremo adhibendam eſſe doceret. Verum multo magis præpoſtera quorumdam feſtinatio in adminiſtrandis auxiliis omnibus reprehenda eſt, ab iis præcipue ſervari ſolita, qui Medicorum conſilio deſtituti ad Thermas ſe conferunt. Cum enim, longo aut iterato potationis uſu percurandi eſſent, hanc nihilominus quam breviſſime abſolvunt, ad cætera avolantes præſidiorum genera. Ibi commorari, quantum liceret, omnino recu-

Nimia multorum feſtinatio in adhibendis Thermis.

cu-

cuſant ; interim omnia , quæ conſuetudine recepta ſunt , uſurpare ſtatuerunt. A Potu currunt ad Balneum , ad Inſtillationem , ad Sudatorium; trans flumen migrant , & in balneo S. Luciæ ſemel immerguntur. Atque illi ſcopum attigiſſe ſibi videntur , cum nihil a ſe prætermiſſum fuiſſe oſtenderint. Sed vide, quæſo , Vir Sapientiſſime , quam valde ſint homines impatientes moræ ? Vir quidam vegetus & lacertoſus e longinqua regione Valderium venerat , qui ab annis duodecim matutino vomitu quotidie vexabatur , rejiciebatque bilioſa & viſcida : ex quo ejus valetudo imbecillis facta erat , & infirma. Vix per triduum Thermalibus epotis vomitio ſic imminuta eſt , ut binos dies ſine vomitu numeraret. Huic profecto nihil opus erat noſtro conſilio , ſiquidem ſanari voluiſſet : qui tamen ſemel lotus , & Sudatorium ingreſſus abire voluit , fruſtra obſiſtente me , qui neque ſudationis , neque balnei , ſed aſſidui potus utilitatem ſummopere commendabam. Tum etiam Villicus provectæ ætatis , ſed bene robuſtus aderat , qui dolorem , laſſitudinem , gra-

vitatem corporis ex inveterato rheumatiſmo conquerabatur. Prima die lavit; altera catharticum & Aquas Thermales ſumpſit; tertia Laconicum adiit; dieque inſequente, cum paulo melius ſe haberet, in patriam redivit, ut rei domeſticæ curam ſuſciperet. Nonne præceps iſta celeritas, & properatio ſtultorum hominum dicenda eſt, qui tanta cum tolerantia, tantoque cum levamine incœptam curationem temere & inconſulto dimittant? & prior potiſſimum, vir integræ ætatis, neque egeſtate, neque negotiis impeditus reprehenſionem merito incurrebat, qui in morbo tam diuturno, tamque obfirmato, ac permoleſto, cum efficacem Medicinam diu quæſitam, & probatiſſimam inveniſſet, inventam tamen contemſit. Tu autem jam dudum noſti, Doctiſſime Lanciſi, non ſolum ab optimo remediorum delectu, & certo quodam ordine conſtituto (quod periti Medici officium eſt) verum etiam ab æquabili animo, & ſingulari conſtantia ægrorum expugnationem cujuſlibet tardi morbi pendere. Quod præceptum cum ad omne medicaminum genus, tum præcipue

pue ad rectum aquarum mineralium usum pertinet. Atque hic morem bibendi thermales a multis præstantibus viris, & præsertim a Cl. Blondello laudatum commemorabo. Ægrotos enim hortari solitus erat, ut Aquisgranenses ad tertiam usque hebdomadam sumerent, a libra una ad quatuor vel paulto plures sensim progrediendo. Cujus documenti occasione Engelbertum quemdam ad eos fontes accessisse meminit infimo ventre maximeque pedibus adeo turgidis, ut magnitudinem capitis æquarent. Triginta dierum spatium bibendis aquis patienter, placideque consumsit, unciarum pondus quadraginta, vel ad summum quinquaginta nunquam prætergressus: qua potus ratione servata primo quidem modicum fuit urinæ profluvium; deinde vero tanta copia excrevit, ut una die librarum sexdecim mensuram aliquando superaret. Lubrica simul alvus erat; variaque, viscosa, & acris materia excernebatur: ac demum æger ventris, pedumque tumore liberatus paulatim ad integram valetudinem pervenit. Id certe frustra se assequi sperat quicunque

Ratio bibendi aquas thermales & Observatio memorabilis F. Blondelli.

que in usu Thermalium nimis properat, seque immodicis haustibus obruit, ut rem citissime conficiat. Quid, si strenui aquarum potatoris famam stultissime concupiscat? cujusmodi exempla quædam a Scriptoribus afferuntur: quamquam inter homines id genus intemperantiæ rarissimum est. Plerumque enim fit, ut longioris moræ, aut medicinæ tædio, vel rei familiaris angustia hic error sane gravissimus committatur; quod de ægrotante scribit Blondellus, qui diebus singulis Thermales bibere ad uncias circiter quingentas sexaginta veritus non est, ut temporis compendium faceret. Quemadmodum illi ceciderit, ab Autore traditum non est: verum ab Wepfero accepit Vicarius Rusticum Helvetium aquas omnes intra statutum tempus adhibendas triduo hausisse, ut impensis parceret, qui brevi mortuus est. Sed nulla unquam ætate, nulloque loco audacissimi homines defuerunt, qui temere usurpatis medicamentis sibi mortem intulerint. Tantum igitur in hoc præsidii genere moderata cunctatio utilis est, quantum præpropera festinatio solet in magnum salutis

Præceps & immodicus aquarum potus fere perniciosus.

ſalutis vitæque diſcrimen ægrotos conjicere. Atque ut ceteros Autores ſilentio prætercam, qui minerales aquas diu bibendas præciperent, ad quatuor & amplius hebdomadas Borbaniis utendum aliquando eſſe dicebat Paſcalius. Quæ quidem methodus ad eos maxime pertinet, qui leni medicina tractandi ſunt, quique brevius, etiamſi velint, curari nullo modo poſſunt. Curationem vero ſine intermiſſione tandiu protractam ſiquis ferre nequeat, breviorem in eo primum inſtitui oportet, tum inducias fieri, poſt eamdem renovari.

His ita expoſitis de ratione potus Aquarum, quædam de Balneis obſervationes adjiciendæ ſunt. Etenim, qui noſtris in Thermalibus lavant, eos tripliciter errare animadverti: quod paululum morentur in balneo; quod nimio calidioribus aquis mergantur; quod citius, quam par eſt, balneationis curſum abſolvant. Primis lavatio vix quicquam prodeſt; nec valde poſtremos juvare poteſt: alteri vero errorem ſuum infelici fato experiuntur; quos nempe animi defectio ut plurimum in balneo corripit. Et quidem audaciæ ſuæ pœ- *Obſervationes de uſu balnei.*

C nas

nas dedit, quem ſupra meminimus aquæ libras duodecim haurire ſolitum fuiſſe. Cum enim in labrum ante ſe demiſiſſet, quam Thermæ deferbuiſſent, non multo poſt ingens rubor faciei, pallor, ſudor, tum gravis lipothymia ei ſupervenit; & niſi eorum miniſterio, qui aſſidebant, confeſtim e ſolio eductus fuiſſet, cardiacis paulatim recreatus, & lectulo collocatus, mortem in Balneo forte inveniſſet. Porro autem præcipua & maxima Balneorum noxa ab immodico calore proficiſcitur; hinc cibi faſtidium, ſitis moleſtia, capitis dolor, vigilia, pectoris anxietas, deliquia; ut mirum videri debeat, ne Medicos quidem ad hunc vulgi errorem ſatis aliquando attendere; in quos jure meritoque invehitur Cl. Volkamerus: *An intenſo*, inquit, *Balnei æſtu virtus aquarum corporibus imprimitur?* cujus ardor certiſſime omnibus nocet; utilitas autem a moderato calore, a peculiari conditione Thermarum, a convenienti mora ægrotantium in Labro dependet. Sed quatenus in Balneo morandum? uſque dum, ajunt, ſudor in fronte emergat. Qui igitur nullo negotio ſu-

dare

dare solent, statim ne e solio extrahendi? Quibus vero perdifficilis est sudatio, num & hi signum illud expectent, & diutius, quam oportet, in solio permaneant? Itaque hoc praeceptum ad omnes ægrotantium species non pertinet. Loquimur autem de temperatis Balneis; quoniam in calidioribus, ut cuique notum est, celerrime sudor evocatur; veluti de Balerucanis audivimus, ubi ægroti ultra horæ quadrantem lavare vix queunt; adeo copiosus sudor eos invadit. Ac talia profecto temperari oporteret, ut commode usurpari possent: valdeque miror ferventes quasdam Thermas, quæ passim celebrantur, carere tepentibus Balneis, quæ saltem delicato, & gracili habitu hominibus necessaria videntur. Sed in universum omnes, qui aquis ferventibus se se immergunt, in utrumque discrimen veniunt, ut nimio sudore diffluant, utque animo delinquant.

Ad Valderiana Balnea redeamus, quæ semel in die, ac matutinis horis adhiberi solent, vespertina lavatione generatim rejecta. Qua in re Maisum plerique sequuntur, Medicum in eo *Quoties diebus singulis, & quandiu lavandum.*

tractu quondam celebratiſſimum, qui obſervationibus a ſe habitis ſpatio annorum triginta quinque omnino comperit, duplicem ad ſingulos dies lotionem ægrotantibus nocere. Idque a Cl. Bariſano confirmatum eſt, qui per quadriennium ad eas Thermas profectus fere omnes admonebat, ut eodem præſidio ſemel in die uterentur. Nos autem clariſſimorum hominum experientia & auctoritate freti quamvis ab illorum ſententia non abhorreamus, præcipuam tamen repetiti Balnei noxam ad nimium ejuſdem calorem referendam eſſe arbitramur; ut veſpere etiam lavare quibuſdam liceat, modo temperatis aquis mergantur. Imo ſæpe fit, ut quos una immerſio in calidioribus lædit, his bina in temperatis utilis ſit. Neque ullum mihi dubium eſt, plurium horarum balneationem in tepidis multo tolerabiliorem eſſe, quam per dimidiam horam in fervidis. Ad ſummam cum viris robuſtis, & contumaci morbo, præſertim cutaneo vexatis, paulo quidem ſeverius, at jucunde leniterque cum infirmis & imbecillis agendum eſt. Et vero pro varia hominum cœli, ac ther-

thermarum natura, multis in regionibus diverſa lavandi norma ſervatur. Hic ſemel, illic iterum ſingulis diebus deſcenditur in ſolium: alibi brevis in Balneo mora fit; alibi diuturna: hic citius, illic ſerius curatio abſolvitur. Ita Vicarius quinque hebdomadis, imo ſex, ſeptemve, modo quis non lædatur, lavandum præcipit. Quod ſummum tempus poſtulante morbo tutius atque utilius implebunt ægroti, ſi plurium dierum intervallo requieverint. Hac profecto ratione magnum adjumentum a Valderianis obtinerent, qui in aquis calidioribus parumper manere coacti, & citius defatigati non bene peracta curatione diſcedunt.

Sed mihi jam videor, Vir Ampliſſime, plurima paſſim ad practicam Medicinæ partem ſpectantia paulo confidentius pronuntiare. Neque enim ignarus ſum, cujus viri præclara & excellenti doctrina, experientiaque judicium mihi ſubeundum ſit. Tu vero ſcriptorum morem noviſti, qui multis rebus, quemadmodum ſingulæ in mentem veniunt, ita delectari ſolent, ut explendi animi cauſſa omnia in chartam conjiciant. Nos

igitur præsenti tuo consilio destituti occasione scribendi vela, ut ajunt, ingenio permisimus, ut quasi tecum liberrime colloqui, tuamque sententiam rogare videremur, hanc enim Dissertationem, quod initio dicebamus, privatim perlegendam, atque emendandam ad te mittimus.

Stupha, sive Sudatorium, ejusque utilitas & noxa.

A Potu Aquarum & Balneo qui citissime se expediunt, ut plerique rustici, ac plebeii homines, non tamen a Thermis abire prius solent, quam semel aut sæpius *Stupham* ingrediantur. Quo præsidii genere cum robustos, carnosos, pingues æque ac imbecillos, & graciles uti animadverterem, eos præcipue dehortabar, qui valde infirmi, aut longo itinere, morbo, & medicamentis extenuati essent, quibusve propterea nihil erat opportunius, quam requiescere, & enervatum corpus cibo reficere. Atque hi quidem sudationes sibi adversari periculo suo videbant, utpote qui languore, anxietate pectoris, interdum lipothymia inter ipsam sudationem corriperentur. Sed alios complures, qui viribus valerent, rectamque viam in eo remedio adhibendo se-

ſequerentur, *Stupha* mirabiliter adjuvabat: ſive rheumaticis affectionibus laborarent, ſive diuturno membrorum ſpaſmo, ſive œdemate, ſive cutis ſcabioſa labe, ſive luis celticæ ſeminio, quod potiſſimum in externis partibus reſediſſet.

Et ſane tam Veterum, quam Recentiorum obſervationibus compertum eſt, pertinaces quoſdam morbos a Balneo parum imminui, aut prorſus non vinci, qui citius Sudatorio cedunt, & expugnantur. Atque, ut unum ex plurimis afferam, Celeberrimus Montagnana Balneo *Stupham* idcirco præferre ſolitus fuit, quod a vaporibus aquarum altius membra penetrentur, facilius dolores ſedentur, concreti diſſolvantur ſucci, duræque partes emolliantur. Quæ Sudatorii ſingularis, & præſtantiſſima virtus clarius mea ſententia explicari nequit, quam communi exemplo *Diſtillationum*, quarum altera per Mariæ Balneum, uti Pharmacopoei vocant, altera per Balneum Vaporis peragitur. Jam vero ſi utraque invicem comparetur, prior lenta eſt, poſterior magis expedita. Videlicet, quæ vaporem conſti- *Sudatorii vis magna & excellens.*

tuunt calidi humoris guttulæ, vim quandam impulſionis, & impetum receperunt, quo ſubjecta diſtillationi corpora intime pervadunt, atque diſſolvunt. Id omnino perſpicuum eſt in præparatione cornu cervini, quam philoſophicam calcinationem appellant. Oſſea enim fruſta in diſtillationis opere ſuſpenſa ſic ab aqueis effluviis penetrantur, ut ſoluta compage facile in pulverem redigantur. Sed aquarum Thermalium vaporibus inſignis præterea virtus a ſale & ſulphure accedit; noſtræque præcipuam vim a ſulphure acquirunt, cujus profecto admiranda efficacitas eſt. Adeo ſolertiſſimi quidam viri, qui hac ætate ad promovendam chymicam artem ſingulare ſtudium contulerunt, non modo ſulphur inter activa principia veluti principem, ſed illud unum vere activum elementum eſſe, aliaque a ſulphuris conſortio eximias agendi facultates obtinere contendunt. Quamvis autem de puro ac primigenio mixtorum ſulphure hoc intelligi velint tamen nullibi magis quam in communi ſulphure purum illud ac primigenium abundat. Utcunque ſit, magnam hujus foſſilis

eſſe

esse virtutem sat multis experimentis constat. Quæ quidem vis insita sulphuri, ac velut irretita manet, sive ab acido volatili spiritu repetas, sive ab igneis corpusculis, quæ in resinosa substantia contineantur, ut alii Philosophi sentiunt. Tum vero illud summopere actuosum fieri tradunt, cum in exiguas particulas divisum certo quodam motu ita cietur, & volutatur, ut una consopiti ignis spiritusque excitentur. Verum hæc dicta sunt satis; jam enim propositum nobis est de Stillicidio disserere.

Stillicidium thermali quibus maxime noxium.

Quod genus auxilii ab omnibus propemodum usurpari, eoque perpaucos adjuvari, aliquos etiam vehementer lædi videbam. Etenim vel breviore temporis spatio, quam morbi conditio postularet; vel calidissimum recipere solent; quod siccis præsertim, & atrabilariis adversatur, & qui Lienis, maximeque Jecoris insigni tumore laborent. Sanguinem scilicet ac bilem in hepaticis vasis redundantem, tardoque motu fluentem exagitare, ac nimium calefacere periculosum est. Tum igitur marina spongia Thermalibus satura affec-

fectam partem diutius foveri jubebam; quæ lenis ac lenta medendi ratio prosspere succedebat. Alii porro fervidis aquis ex alto defluentibus caput supponere non dubitant, etiamsi debiles sint, & calidiore totius corporis, vel capitis temperamento præditi. Quadere pauperculi hominis gravem & acerbum casum a Balneatoribus audivi, qui, ardens Stillicidium dum in vertice capitis reciperet, tanquam apoplecticus concidit; idemque licet præsentibus axiliis recreari cœpisset, nihilominus superstite aphonia, & alterius brachii torpore in patriam suam miserrime delatus est.

Utilitas Stillicidii & mira efficacitas.

Cæterum ad varias & graves, & confirmatas corporis ægritudines egregia supra quam dici possit, Stillicidii virtus est, dummodo id accurate rectoque ordine administretur. Antiquos enim Rheumatismos, Torpedines, Tumores &c. valde imminui, & interdum (quod cætera præsidia minime potuerunt) hoc uno tolli penitus, atque deleri observamus. Quo autem luculentius cognitam perspectamque hujus medicinæ facultatem haberem, ad ea, quæ solitus sum,

ſum, vulgaria experimenta me contuli. Ovum gallinaceum in calidiores Thermas prope ſcaturiginem infudi, quod intra binas horas aliquantulum coxit, minus nempe quam ſperabam. Et ova quidem obdureſcere unquam poſſe Balneatores negabant; idque ſæpius iterato tentamine edocti certiſſime aſſerebant. Tum ego locum mediocriter concavum in vicinia fontis delegi, in quem exigui aquarum fluctus more Stillicidii cadebant; ibidemque ovum per idem, ut antea, tempus repoſui: quo deinde explorato, detractaque portione putaminis occurrit concretum albumen: hinc univerſum corticem digitis ſquammatim detraxi, & in plurima fragmenta ſolidum albumen, & vitellum cultro diviſi; ſed albumine magis vitellus induruerat. Quod cum animadvertiſſem, & merito Balneatores admirati eſſent, eximiam Stillicidii efficacitatem apertiſſime cognovi; ut, cum liquores ovi ſub duro cortice plurimum alterare potuerit, multo vehementius ſub cute humani corporis concreſcentes ſuccos attenuare ac reſolvere valeat: unde etiam impeditæ rudes, rigidæque fibræ ad le-

ni-

nitatem, mollitudinem, & flexibilitatem reducantur. Maximi vero momenti eſt, quæ Thermali Stillicidio virtus accedit a ſulphure & ſale partim fixo, partim volatili. Dum enim calentes illi fluctus aſſidue in partem aliquam irruunt ac penetrant, id amplius efficitur, ut ſubtiles particulæ ſulphureæ, & ſalinæ in eamdem millies repetitis ictibus intruſæ vim ſuam concitatiſſimo motu mirabiliter exerceant. Et quidem ſi Thermales epotæ tantarum ſunt virium in reſolvendo internarum partium lentore, earumdem efficientiam in Stillicidiis longe majorem eſſe oportet, quum externis aut parum abſconditis partibus adhibentur. Quamvis enim potu aſſumptæ celeriter cum ſanguine in amplioribus arteriis ferantur, in minimis tamen reticulatis vaſculis viſcerum, aliarumque ſolidarum partium lentiſſime fluunt, ut propemodum quieſcere videantur: nihilominus mucilagines liquant, & fibras detergunt, & vias reſerant; quod utique excreta materia, morbique remiſſio demonſtrat. Quanto igitur valentior erit actio Stillicidii, ad cujus efficacitatem augendam ille motus, ille impe-

petus, illa virum multarum momenta concurrunt! Hoc autem loco, Vir Humanissime, ne graviter feras alia quædam experimenta in medium afferri ex quibus rei medicæ Studiosi plane intelligant, ab iisdem Thermis vel sine ullo motu, qui sensibus obvius sit, mirandos effectus produci. Primum vivi Bufones cum in calidis prope scaturiginem in fovea collectis mergerentur, brevi eorum carnes ab ossibus secedebant; quod minime fieri in communi aqua ad parem gradum calefacta experientes viri asserebant. Deinde Balneatores, qui ea sæpe loca circumeunt, ubi Thermales ad Torrentem latiore defluxu excurrunt, certo ajebant calceamenta facillime atteri, & consumi; idemque lineis telis sæpenumero madefactis accidere. Quibus observationibus edocti periculum fecimus in calculo vesicæ, cujus crassiore quodam fragmine aquis infuso, quamplurimæ sensim particulæ sabulosæ, multa etiam oblonga & mucosa stamina sejungebantur, quorum complexu, & glutino terrestres, vel tartareæ partes in lapidis corpus concrescere videntur. Sed quiddam majus

Calculi vesicæ thermis infusi; & super his quædam observationes.

jus

jus & admirabilius in Thermis Aquisgranensibus comperit Blondellus : calculi scilicet in his per solidam diem repositi vel in arenas dissolvuntur, vel in materiam pulti aut mucilagini similem rediguntur. Id autem in vesica ægrotantium, qui aquas bibant, nequaquam fieri posse manifestum est. Aliqui tamen affirmant calculorum salebras haustis Thermalibus deleri; ut soliti asperos emittere, lœves ac perpolitos eo tempore excernant, quo aquis utantur.

Ista vero, Lancisi Præclarissime, vix dum litteris mandavi, cum mihi ipsi diffidere ac dubitare cœpi, an præcipua vis solvendi calculum a Thermalium calore potius quam a singulari earumdem virtute oriatur. Quapropter in eodem lapide, quo tribus ante annis usus fueram, novum experimentum suscepi : hic lapis cinericius est, neque admodum durus; cujus generis frequentes calculi ex hominum vesica extrahuntur. Ejus fragmentum aqua communi mergebam adeo calefacta, ut tantum non ebulliret. Ecce tibi quasdam particulas, quæ passim sece-

cedunt, longe pauciores, quam in primo experimento; neque ulla prorſus mucoſa ſtamina divelluntur. Sed nova hic dubitatio nobis injecta eſt, an iſtud tentamen cum aqua communi, tametſi calidiſſima, repetitum nos etiam fefellerit. Mutari enim potuit a triennio textura lapidis, aliamque formam adipiſci ſtamina potuerunt; unde aliqua tantum granula ſolverentur, & aquæ nihil fibratum innataret. Quocirca in recente, ejuſdemque naturæ calculo iterandum experimentum putavimus: cujus exitus quandoquidem omnino nihil ab altero diſcrepavit, propterea ſingulario illius effectus cauſſam, de qua quærebamus, thermalium virtuti maxime attribuendam eſſe percepimus. Quæ cum ita ſint, operæ prætium facturos ſolertes Medicos exiſtimo, ſi, quandocunque licuerit, hujuſmodi periculum facere cum variis Thermalibus aggrediantur: quod cum ex voto ſucceſſerit, novam inſolitamque calculoſos homines juvandi rationem ſuppeditabit. Etſi enim aquarum potus vel raro proſit, vel etiam noceat iis, qui veſicæ calculo affecti ſunt: calidarum tamen in

vesicam repetita injectio, aliquod iis commodum fortasse allatura est; saltem hac opera recentes, ac minus duros, vel tofaceos lapides paulatim atteri posse verisimile est. Sed mihi quispiam opponet, Thermales in vesica diu commorari oportere; quod ob frequentes mingendi stimulos in calculosis difficillimum est: tum necessum esse, ut puræ ibidem permaneant, neque a lotio corrumpantur; quod etiam fieri nullo pacto posse videtur. Ita sane: verum hoc loco accuratius inquirendum minime suscepimus, quonam artificio & impedimenta tolli queant, & rei propositæ periculum faciendum sit. Sed oblata occasione, quod nobis obviam venit, reticere noluimus; & siquidem inanes animo cogitationes versamus, nihil certe effici volumus, quod ægrotis inutile futurum sit. Ut eo revertamur, unde paulo nimium digressi sumus; ex omnibus tandem allatis experimentis & rationibus concludendum aliquando est, Thermales aquas, quæ ad potum & immersionem adhibentur, eximiis quidem viribus pollere: Stillicidia tamen quibusdam in morbis, quos initio in-
di-

dicavimus, maximam efficacitatem habere.

Nunc venio ad uſum atque utilitatem eorum corporum, quæ vulgo *Muffæ* nuncupantur. Cum placentis ſimiles ſint, diverſis corporis partibus commode admoventur. Ubi applicitæ ſunt, ſtragulis diligenter eas obduci oportet, & calida ſubinde à fontibus petita irrigari, ut earum nativus calor aſſidue foveatur; tum alteram recentem in alterius frigeſcentis locum opportune apponi. Ubi igitur Luta deſiderari diximus, illorum munere fungentes utiliter adhibentur *Muffæ*. Imo vero quod luta calidiſſima, multoque ſulphure, & ſale referta eſſe ſoleant, propterea ægrotis ſæpe moleſta nimium atque infeſta ſunt. Hæ autem *gelatinoſæ* placentæ omnino mitiſſimæ nocere nemini poſſunt, at quamplurimis mirifice prodeſſe. Et primum moderato calore juvant; deinde aquoſo vapore ſulphureo, & aliquantulum ſalſo; poſtea ſubſtantiæ mollitudine ac lenitate. Placuit eorum calorem cum calore viſcerum vivi animalis comparare. Thermometri globum intra ventrem majoris pulli gallinacei

Eorum corporum uſus, quæ Muffæ appellantur.

injeci; cumque accurate ibi detinerem, liquor altius in hoc tribus ſolum gradibus quam in *gelatinoſo* corpore aſcendit; cujus proinde calorem pari gradu eſſe cum mediocris pulli calore judicavi. Sed ita excellens eſt horum corporum mollitudo, & lenitas, & anodyna virtus, ut ea cæteris medicamentis præcellere credam. Adde eximiam reſolvendi facultatem, quæ ab humidis, ſulphureis, ſalſisque effluviis proficiſcitur. Itaque præſtantiſſimum remedium eſt ad obſtructas glandulas, ac tumores, qui dolenter affligant, aliaſque partium affectiones alentis & acrioribus ſuccis progenitas. Quam vero commendabilis hujus medicinæ utilitas, ſit, ex ſingulari hiſtoria, omniumque conſenſu approbata maxime intellexi. Vir nobilis ex militari ordine gravem ictum ex bombæ framine ſupra dorſum pedis receperat, ubi exiguus deinde tumor apparuit; aſſiduus dolor ægrotum vexabat; vix ullum medicamenti genus prætermiſſum eſt; nec acerbitatem doloris ulla unquam lenire topica, nedum tollere potuerunt. Ad ſeptimum menſem cum ægrotatio jam eſſet perducta, ami-

De illorum corporum utilitate ſingularis hiſtoria.

co-

corum consilio Valderium se contulit, ubi eas thermales Spongias adhibere diligentissime cœpit, paucisque diebus (rem miram!) hoc uno mitissimo auxilio plane ac per totam ab inveterato & permolesto morbo convaluit. Ipse mihi hunc eventum illustris, optimique vir judicii narrabat; cum id antea Valderii a Balneorum Ministris, atque hic a Medicis veluti rem memoratu dignam accepissem. Et merito quidem ea sunt hominum memoriæ mandanda, quorum ita secundi exitus fuerunt, ut ægrorum æquæ ac medentium spem, fiduciamque omnem longissime superaverint. Equis enim gravissimæ ac pervicacissimæ ægritudinis tam expeditam, tam celerem, tam perfectam absolutamque curationem expectaverit, quæ vix ac vix quidem in longis acerbisque malis obtinetur, si lente remedia prosint? Neminem tamen credo adeo insipientem esse, qui lenissimæ hujus medicinæ parem in agendo virtutem, & velocitatem in omnibus ægrotis requirat. Quamquam diuturno morbo laborantes id maxime peccare consueverunt, quod juvantium medicaminum tarditati diffi-

cillime obsequantur; unde illa persæpe negligi, ac penitus dimitti, repudiarique solent auxilia, quorum diuturnitatem si æquo animo ferrent Ægroti, sanitatem aliquando consequerentur. Quod autem ad Valderianas *Muffas* pertinet, dubium mihi non est, quin præter ea, quæ nos ipsi vidimus, & ab eximiis viris accepimus, plurima insuper & memorabilia curationum exempla nobis suppeterent, si tantum in earum administratione temporis impenderetur, quantum cujusque morbi ratio postularet. Revera, me tum presente, aderat Mulier, cujus in suprema parte tibiæ inveteratus ac dolens tumor omnem chirurgicam opem eluserat: brevem post usum aquarum *Muffas* adhibere tam prospero eventu incœpit, ut admodum minueretur ejus moles, & una dolor in dies remitteret. Cum vero eam hortarer atque rogarem, ne prærnature Thermas dimitteret, & spem sanitatis cito obtinendæ abdicaret, illa interim tardioris auxilii, etsi valde salutaris, pertæsa abiit cum sociis, qui moræ impatientes, necdum bene curati nihil magis, quam de reditu in patriam,

triam, quotidie cogitare & loqui ſolebant.

Prudentes quidem viri, quibus certa quædam ratio in curandis morbis conſtituta eſt; quos inſuper neque ſupellex, neque famulatus deficit, vix unquam a Thermis ante ſtatutum tempus recedunt: cæteri vero, quorum longe major eſt numerus, ſive a diutinæ medicinæ faſtidio, ſive a loci conditione citius, quam oportet, revoquantur. Ibi enim pauca ſunt, anguſta, incomta, viliaque hoſpitia, multaque ad vitam & corporis cultum neceſſaria deſunt, quæ ſibi proinde ab unoquoque comparanda, & illuc per ſalebroſas difficileſque vias convehenda ſunt. Locus plane deſertus; horrida ſolitudo; altiſſimæ undique rupes; nec niſi ſylveſtres arbores cernuntur, pinus in primis, abies, & fagus. Vix ullæ tranſvolitant aves. Rupicapræ vero turmatim huc illuc vagantur, ut etiam plures, quam quinquaginta, ultra Balneorum ædes aliquando apparuerint, ſi regionis hominibus fides eſt habenda. Quin ad ipſas Thermales hyemali potiſſimum tempeſtate accedunt, quando remotis li-

Digreſſio de Balneariis Valderii, ejuſque loci poſitione.

gneis Aquæductibus in proximum Torrentem Gessium aquæ per clivum latissime defluunt. Ubi igitur saxis interjecta sunt spatia, quæ calidis undis alluuntur, plantæ ubertim virescunt, ipsisque Rupicapræ pascuntur, & calidas bibunt. Concretiones quoque *gelatinosas* lingunt; quod argumento esse videtur iis aliquantulum salsudinis inesse; cum hæc avidissima salis animalia, itemque sagacissima sint. Notant enim, & observant attentis oculis Pastores, cum super arida saxa manipulos salis pecori spargunt & saturato grege abeunt; eoque protinus se conferunt, ut silices lingant. Similiter eos lapides lambunt, quos antea Thermæ irrigarunt; quemadmodum testantur Venatores, qui circum ea loca ad Rupicapras sclopeto enecandas consulto veniunt. Manent enim Balnearia hyemalibus deserta mensibus; omnesque ministri, & hospites Valderium se recipiunt. Sed ista obiter attigimus; nam eo spectabat instituta oratio, ut Balneorum Rectores primum ad instaurandas ædiculas, & re omni ad vitam necessaria muniendas hortaremur: postea, ut

Instaurandas esse balneas, & necessariis rebus muniendas.

ut diverſoria pro Balneis, pro Sudatoriis, ac Stillicidiis aptiora concinnioraque parari curent; tum denique ambulacrum ad hoſpitum utilitatem, ſolatium, & qualemcunque oblectationem pro loci poſitione longe lateque dilatari. Nec ſine gravi cauſſa opportunitas domicilii, & victus quæritur ab advenis in ea plaga a mercaturis aliena, ſub frigido & mutabili cœlo, quod modo ventis, modo nebulæ, modo imbribus ſubjacet. Idcirco calidiore anni tempeſtate itur ad Valderienſes Thermas; duoque ſunt præcipui menſes Julius & Auguſtus, quibus in eo loco Balneorum cauſſa verſari commode liceat. Quamquam id etiam temporis frigidi contingunt dies, ut nive aliquando obriguerit ea regio ineunte Auguſto, quod tum præſentes quidam viri narrabant. Ut inopes præterea peculiari domicilio exciperentur, providendum eſſet; quibus ea benevole, liberaliterque præbeantur, quæ ad victum, & curandas corporis ægritudines ſunt neceſſaria. Utinam vero hi, qui opibus abundant, & qui præ cæteris Thermarum auxilio conſaneſcunt, beneficii memoriam pia in

Egenos liberalitate recolerent! Sic enim initium fieret ærarii, quod in singulos annos pecuniarum accessione cumulatum sustentandis pauperibus inposterum sufficeret.

Eximius quoque Medicus Valderii commoretur, qui præstituto tempore ad Balnea se conferat, ut omnes ex eo consilium de adhibendis Thermis exquirere possint, etiam ii, qui normam litteris consignatam aliunde attulerint. Quoties enim nobiles viri excellentium Medicorum documentis muniti ad minerales aquas veniunt, ubi aliquis usu & experientia eruditus aliam prorsus ineundam esse rationem demonstrat? Inter potum & balneum quam sæpe multa eveniunt, quæ perturbant ægrotos, & moderatorem requirunt? Quid, si aliqui omnino infirmi sint? si gravi morbo derepente corripiantur? Adesse eum igitur oportet, qui Balneorum Medicus vulgo nominatur. Hic enim Thermarum effectus observabit: hic a recta via deflectentes ægros in eamdem reducet: hic celeriter & assidue cujusque malis subveniet: hic dirigendis pauperibus liberaliter operam dabit, qui præsenti con-

consilio destituti a Thermis perperam usurpatis deteriore valetudine sæpissime recedunt. His vero Medici officiis cætera profecto adjungenda esse Artis subsidia, viros nempe conficiendis pharmacis, & chirurgiæ administrandæ idoneos qui inficietur?

Ut omnia brevibus perstringam, singulari studio enitendum est, ut in hisce Balneariis præsto sint ea, quæ ad usum Thermarum, ad rem cibariam, ad hospitia, eorumque supellectilem, ad curam corporis, vitæque rationem requiruntur. In hoc enim permagni momenti negotio nec diligentiæ, nec labori, neque ullis sumtibus parcendum est; ut rustici non modo, & plebeii homines, sed plures etiam divites, sed magnates, sed illustres matronæ ad hæc salutaria præsidia confugiant, minimeque ab istarum alpium horrore, desertisque locis absterreantur. Ego vero quotiescunque in eo tractu Valderianæ Vallis altas & salebrosas rupes, annosas in saxis defixas stirpes, & passim errantium ferarum greges circumspicerem; ubi cœlum inconstans; ubi propinquæ ante oculos obversantur nives; ubi

cuncta perpetuo silent; neque ullus nisi a Torrente rumor fluctuantium inter lapides aquarum; miræque interea virtutis scaturientes Thermas considerarém, de hac speciatim regione locutus mihi videbatur, cum diceret Plinius: * *Nec silvæ quidem, horridiorque naturæ facies medicamentis caret, sacra illa parente rerum omnium nunquam non remedia disponente homini, ut medicina fieret etiam solitudo ipsa.*

* Nat. Hist. lib. 24. c. 1.

Habes, Vir Amplissime, Valderiensium Thermarum hoc qualecunque historicum specimen; cum animus non esset integram absolutamque tractationem suscipere. Id namque muneris jamdudum explevit in eo Libro Cl. Barisanus, quem italico sermone conscripsit. Amœno etenim, omnibusque flosculis ornato stylo, sed pressis veterum vestigiis universam Thermarum historiam, proprietates, & usum cumulatissime tradidit. Neque vero illa omnia indiscriminatim & confuse, sed præcipua tantum maximeque memorabilia collegi, nostrisque observationibus, & experimentis servato rerum ordine adjeci. Qua scribendi ratione primum medici-

næ Studiosis consulere; deinde illorum, qui brevibus commentariis delectantur, quamdam mihi gratiam conciliare volui. Quamobrem cæteros etiam Valderianos fontes, vel hac ætate neglectos, vel minus usitatos prætermisi; de quibus tamen aliquid me scripturum constitui, si tu ad hujus Opusculi supplementum id necessarium arbitreris. Interim Dissertationem hanc tibi perlegendam mitto hærenti incertoque animo, quem suscepti laboris exitum expectem quamquam, tuo sapienti consilio si me adjuveris, exigui operis fructum mihi vel uberrimum polliceor. Vale.

Taurini Prid. Id. Sept.
M. DCCXVIII.

DE

DE THERMIS VALDERIANIS DISSERTATIO II.

AMPLISSIMO VIRO
JOHANNI MARIÆ LANCISIO
CLEMENTIS XI.
PONTIFICIS MAXIMI
ARCHIATRO.

JOH. FANTONUS S. P.

Uod meam Diſſertationem de Valderianis Thermis gratam acceptamque habueris; atque optima præcepta de hoc ſcribendi genere perhumaniter mihi tradideris; cum

cum tibi maximas ago gratias & habeo; tum pleraque omnia de tua ſententia me eſſe facturum ſpondeo. Hortaris quoque & admones, ut reliquos Valderii fontes ne ſilentio prætereaın; neque hujus texendæ appendicis curam otioſus aliquando refugiam. Non equidem renuo, non repugno; quin imo demandatum mihi onus alacriore animo aggredior; ex quo noſtras commentationes non probaſti ſolum, ſed etiam ad illas perficiendas tuis monitis conſiliiſque magnum mihi adjumentum attuliſti.

Fons vulgo Vitriolatus

Initium faciam ab exiguo quodam fonte, qui poſt hominum noſtrorum memoriam *Vitriolatus* nuncupatur. Paulo ſupra calidiores Thermas originem habet; difficilis ad eum acceſſus eſt ob altitudinem & aſperitatem loci; ab aliis fontibus differt, quod moderato calore gaudeat; tametſi non unus ſemper idemque tepor ſit. Adhibito enim Thermometro nunc quinque, nunc ſex, ſeptemve, ad ſummum gradibus octo liquor aſcendit. Aliæ porro Thermales *Vitriolata* minus graves ſunt; quæ minor gravitas in majorem earumdem calorem

lorem referenda eſt. Tantum vero abeſt, ut illa Sutorio atramento abundet, acidoque ſapore guſtum afficiat, ſicut aliqui litteris prodiderunt, ut ab ea nullus plane ſapor emanet, qui *vitriolici*, vel acidi ſalis vim aliquam vel leviſſimam exerat. Præterea charta cærulea ſupra fontem proxime extenſa, ibique diutius retenta neque ab illius vapore immutatur, neque irrigata latice ullam coloris alterationem ſubit. Nos vero ad inquirendam accuratius aquæ naturam ſyrupum violaceum, ſolutionem mercurii ſublimati, & gallæ tincturam iterum ac ſæpius adhibuimus; neque tamen acidi, neque alkalici ſalis, neque *vitrioli*, neque aliorum foſſilium notas deprehendimus. Ruſſeos quidem lapides in defluxu aquarum offendi, qui ferrugineæ venæ indicia dare videntur. Hæc, ſi ulla eſt, minima prorſus eſt; quoniam cum pulvere gallæ a me explorata nullo pacto ſe patefecit. Quare exiſtimo quamdam eſſe ſpeciem argillæ, quam aquæ in ſinu montis lambere potuerint: quæ dum leniter effluunt, illa ſubſidit, & obvios lapides quadam veluti vernice obducit. Quod

ſi

ſi eam martialis materiæ quodammodo participem eſſe quiſquam contenderit, hoc utique dabimus; veruntamen iſta ferri ſubſtantia, & virtus omnino abſcondita in terrena parte argillæ nihilo præſtantiores Thermas efficiet.

Fons alter exiguus.

Paucis infra hunc fontem paſſibus alter exoritur minor, terræ glebis muſcoſis alte circundatus, denſiſque herbis ac ſtipulis coopertus; qui a calidioribus Thermis cum propius abſit, ideo ſuperiori calidior eſt. Revera liquor Thermometri ſublimius in eo viginti & amplius gradibus ferebatur. Plurimi albentes flocculi ad ipſam ſcaturiginem calido latice innatabant, quos ibidem concreviſſe longo temporis ſpatio veriſimile eſt, ob eam præcipue cauſſam, quod locus ille, uti diximus, glebis circumſeptus eſſet, tum plantis, culmiſque contectus; ab his enim cohibitus vapor ſulphureus paulatim flocculos formavit. Hinc etiam ſuſpicari licet nec ſuperiorem fontem hoc prorſus elemento ſulphureo deſtitui; quod tamen in flocculos concreſcere non potuit, quia fons in aperto, & propatulo loco ſcaturiat. Sed pauculus ab utroque hali-

halitus sulphuris emanat, quandoquidem gustum & odoratum fugit.

Verum de inferiore satis, quem penitus omnes despiciunt. Redeamus ad *Vitriolatum*, quem a nonnullis Medicis valde commendari audio in ea præsertim corporum conditione, ut neque calefieri, neque siccari debeant. Et sane temperatissimus est, ad potum percommodus atque ad urinam lenissime ciendam idoneus; quem propterea melancholicis, & atrabilariis convenire statuunt, & quibus acer & adustus sanguis sit; tum in calida Renum intemperie, in Dysuria, in tartareis & arenosis affectionibus. Unde quam plurimi nominis celebritate permoti hunc libenter adeunt, tametsi nullum bibendi ordinem servant. Nos autem hujus aquæ proprietates, quas alii ad *vitriolum* falso retulerunt, ab earum tepore, ac tantillo sulphuris, & salis, potiori jure repetendas ducimus.

Usus illius fontis, qui falso vitriolatus censetur.

Hæc de Aquis citra Torrentem. In parte adversa Rupis tres parvo intervallo dissiti fontes prodeunt. Primus ceteris spectabilior *S. Luciæ* fons; alter minoris momenti *la Garagna* Incolis

Fons S. Luciæ.

vocatur; tertium nullo nomine, nulloque pretio habitum Balneatores indicabant; cujus utilitas, siqua olim cognita fuit, sua & patrum memoria penitus exciderat. Primo *Luciæ* nomen inditum fuisse antiquis temporibus ajebant, quod ejus latex tanquam insignis oculorum medicina vulgo haberetur; eoque nunc etiam rustici oculos aliquando lavant. Et quamquam hoc inane collyrium prope ab omnibus negligatur, attamen ejusdem Laudatores audivimus, qui sæpius exploratam fuisse eximiam illius virtutem dicerent: neque mirum aut rarum esse aliquibus nihil profuisse, cum fere illarum ægrotationum medela quæratur, quæ immedicabiles sunt. Addebant eo remedio diutius utendum, quod facere nostri non solent, prisci vero diligenter fecerunt. Adeo difficile est ex animis hominum insitam vetustamque opinionem prorsus evellere. Vir quidam, vidente me, imbecillos jamdudum oculos hisce aquis persæpe rigabat: quod frustra fieri a me etiam atque etiam admonitus, ac nullum re ipsa levamen adeptus, spem omnem claræ visionis recuperandæ tandem abjecit.

jecit. Hæc singularis, & mirifica aquarum virtus in oculos aliarum quoque regionum fontibus falso attributa est: fuit enim hoc medicinæ genus posteritati sine certa experientia transmissum. Cujusmodi porro fuisse constat calidos fontes, quos in villa Ciceronis ad littus puteolanum paulo post ejus obitum compertos Plinius commemorat, & a quodam Tullii liberto hisce versibus commendatos:

Hic etiam apparent lymphæ non ante repertæ,
Languida quæ infuso lumina rore levant.

Sed alius est aquarum *S. Luciæ* usus, hicque communiter receptus. Peracto scilicet a majoribus Thermis Potus, Balnei, Sudationis, ac Stillicidii curriculo, huc demum lavandi caussa veniuntur. Et nihil profecto temperatius hoc balneo, nihil lenius, nihilque suavius; cujus calorem cum aliquoties Thermometro explorarem, modo ad sexdecim, modo ad viginti gradus surgebat. Quare hujus Balnei calor fere æqualis est calori viscerum minoris pulli gallinacei.

Balnei ad fontem S. Luciæ qualitates.

Ego sæpe ad illum Fontem adibam,

quo tempore Valderianis aquis commoratus ſum; ejuſque laticem contrectanti magis oleaceus, quàm alia quælibet balneorum aqua, videbatur; ut propterea nullo modo dubitandum ſit, quin copioſæ ſulphurei cremoris partculæ in illo contineantur; ex quarum congerie cum plurimi albentes flocculi, tum *gelatinoſa*, & vireſcentia quædam corpora fiunt, quæ in aquæductu reperiuntur. Quæ ibi concretiones ex eo facile formantur, quod canalis fere horizontaliter poſitus labro committitur, ut aqua proinde motu leniſſimo defluat. Quamquam hæc corpora non tantum ex ſulphurea, & terreſtri aquarum materia conſtare puto, ſed etiam ex eo lentore, qui a deciduis herbis & frondibus in fontis alveo relinquitur; unde viridem colorem acquirunt. Lutum quoddam prætereo in aquæ decurſu obvium, quod ad aliquam utilitatem ægre traduci poteſt, cum vix ullo calore præditum ſit. Quod vero ad ſalium qualitatem, Thermalis hæc cum aliis longe calidioribus plane convenit; quandoquidem cum mercurii ſublimati ſolutione permiſta paucis horæ momentis albicantem, & cum

ſy-

ſyrupo violato viridem colorem ſtatim adipiſcitur.

Quapropter illa etiam ad potum eſſet aptiſſima, ſi altior in clivo cuniculus fieret, ex quo eadem purior manaret. Ægrotis enim perutilis foret habitu tenui, ac delicato ſenſu præditis, & quibus morbi ratione a ferventibus & magis actuoſis Thermis abſtinendum eſt. Sed balneo, ut ajebam, nihil haberi ſuavius, ac ne utilius quidem poteſt ob ejus teporem, & oleaceam mollitudinem cum ſalis & ſulphuris virtute conjunctam. Gracilibus præſertim, & calidioris naturæ hominibus, tum in rheumatiſmo, in variis Renum affectionibus, in ſalſa vel acida ſanguinis dyſcraſia, in prurigine cutis, in herpetica vel ſcabioſa labe magnopere profuturum exiſtimo. Diutius tamen eo utendum eſſet, quemadmodum Lucenſia, & Piſana uſurpantur. In Balneo enim ad piſanos colles triginta dierum ſpatio Ægros lavare meminit Autor MS. Codicis, cujus epitome in Diarii Italici XI. Libro legitur: quin narrat, eos olim quadraginta vel quinquaginta diebus balneare ſolitos fuiſſe, ideoque ex iis

Uſus balnei S. Luciæ, & egregia virtus.

quamplurimos omnino ſanari. Hinc eos irridet Medicos, qui unius horæ moram in temperatis aquis definiunt, ubi multo diutius manendum eſſe conſtituit. Quid, cum certiſſime affirmet quoſdam ſcabioſos ad octavum, aut decimum diem continenter diu noctuque ibidem immorari? qui, ſi antea recedant, ex decidentibus cruſtis vexantur. Et quidem in arido aere permoleſta fit ulceroſæ cutis contractio, ipſaque indumenta plagas exaſperant; adeo ut aquis denuo immergi, ibique manere oporteat, donec abſterſa, & munda ſatis ulcuſcula carne impleantur, & pellicula contegantur. Itaque occaſio aſſiduæ diuturnæque balneationis effecit, ut mira ejuſdem virtus, & ægrorum in lavando tolerantia innoteſceret. Sel illa profecto memorabilior hiſtoria, quæ ab eodem Scriptore, tum a Clariſſimo Zambeccario tradita eſt in eo Tractatu de Piſanis Balneis, quem ſuperioribus annis evulgavit. Mendicus quidam Brixianus cum tetra ſcabie ulceroſa miſerrime ſe haberet, ad illa balnea ſe contulit: ſemel demerſus ſolidum in iis menſem exegit, totoque eo tempore erogata

Hiſtoria mendici brixiani, qui ſolidum menſem in Piſano balneo exegit.

gata ſtipe victitavit; noctu vero, ne ſuperna corporis parte, cum dormitaret, in aquas prolaberetur, ſune alligatus muro retinebatur: is demum ſanitati reſtitutus e labro exivit, non ſua ſponte, ſed Præfecto balneorum jubente expulſus. Verum tamen in hunc morem lavare robuſtiſſimis quidem hominibus liceat, omnia vitæ incommoda, laboreſque perpeti aſſuetis: nemini vero ſententiam roganti id pariter faciendum ſuaderem; nam longe ſatius eſt aliquam doloris moleſtiam Ægrotos patienter ferre, qui ſubinde repetita corporis immerſione majus in dies levamen, ac denique ſanitatem conſequentur. Ut autem ad balneum *S. Luciæ* redeam, duarum triumve horarum ſpatio quotidianam in eo lotionem multis tolerabilem puto; ejuſdemque uſum ad plures hebdomadas utiliter poſſe perduci; imo contumaciſſimi quidam morbi, quorum tutior in temperatis balneis medicina eſt, aliter percurari vix poſſe videntur. Neque ex longiore mora verendum eſt, ne cutis ulceroſa fiat; cum ejus latex propter mollitudinem atque teporem ſalutaris linimenti loco ſit. Id autem ge-

Iterum de uſu balnei S. Luciæ.

nus ulcera ab immodico Thermarum calore, vel acritudine ſolent excitari. Quocirca in calidioribus Valderianis ſi qui nimium permanſerint, ut eo cutis malo afficiantur (quod tamen neſcio an cuiquam acciderit) hi præſens auxilium in *S. Luciæ* balneo certiſſime reperient. Ceterum Ægrotis prope omnibus, maximeque gracilibus & ſtrigoſis opus eſſe judico, ut biduo aut triduo hoc idem Solium ingrediantur, poſteaquam ſatis in ſuperioribus Thermis laverint: ut nempe univerſo corpori temperies, cuti autem lenitas ac mollitudo concilietur.

Ejuſdem balnei neceſſaria inſtauratio.

At enim ad hoc Balneum quotieſcunque accederem, ejuſdemque eximias qualitates animo reputarem, ægerrime ferebam idoneum lavationi locum deeſſe; utiliſſimumque laticem ita contemni, ut parvo & vili Labro reciperetur. Sed neque ullum ibi Domicilium, ullumque Tectum eſt; ideoque ad hoc lavacrum vix ter aut quater venire ſolent Ægroti. Lectulum illuc aſportari quidam curant, ubi loti recubare queant; quæ res aliis cum nimium operoſa eſt, tum plerique alii idonea ad

id

id supellectile destituuntur. Adde hæc extemporalia, & quasi tumultuaria præsidia adversus variam cœli intemperiem vix quicquam valere. Insuper quisquis Balneum ingredi cupit, frondibus primum in casulæ speciem implicatis Labrum cooperiri studet, quo se se ab aeris inclementia tueatur. Eorum sane permagni interest, quorum curæ Balnearia credita sunt, hæc ipsa refici, instaurarique, ut exterorum, nobiliumque virorum multitudo ad Balneas invitetur. Sed ipsi quominus id perficiant, & calamitatem temporum, & loci paupertatem causantur. Quocirca admodum vereor, ut Valderianam Vallem aliquando florentem & beatam videamus: &, quod alias admonuimus, pleraque ad vitæ commoda, & victus rationem spectantia Administrorum studio ac labore comparanda esse; nunc palam aperteque dicere non dubitamus, eam Balneorum instaurationem, quæ sine magnis sumptibus perfici nequeat, ad Summorum Principum munificentiam pertinere.

Fons alter exigui usus, aliique prorsus exoleti.

Supereſt, ut de altero minori Fonte, qui parum a ſuperiore diſſitus eſt, paucula ſummatim dicamus. Hic igitur cum Balneo *S. Luciæ* comparatus, etſi æque tepens in ſpeciem videatur, paulo tamen calidior Thermometri experimento deprehenditur; eumque non judicio ſenſus, at conjectura ſub ſalſum eſſe aſſequimur; quod ſicuti ad alias majores Thermas, ita ad hunc fontem Rupicapræ interdum veniant. Porro autem hujus aquæ ſalem haudquaquam ab eo diverſum eſſe, qui cæteris Thermalibus continetur, facile judicamus. Ceterum neque gallæ pulvis, neque acidi liquores, neque alkalici ejus laticem immutant. Nihil de hujus virtute dicam, quia nunquam ad Balneum, rariſſimeque ad Potum uſurpatur. Enim vero ubi plures ſunt præcellentes atque uberrimi fontes, quis ejus deſiderio moveatur, ſi quando omnino neglectus, quin etiam diſperditus ſit? Idem de tertio anonymo jam penitus exoleto, tum de aliis quibuſdam exiguis tepentium aquarum ſcatebris potiori jure dicendum eſt.

Interim hæc noſtra de calidis Aquis ha-

habita oratio frigidas in mentem revocat, quæ plurimæ, atque pellucidæ ab iisdem oriuntur Rupibus, unde Thermales prosiliunt. Earum aliæ salubres, aliæ hominum valetudini adversæ dicuntur; sive ob earum algorem, & cruditatem; sive quod pravam occultam aliam qualitatem in venis montium receperint. Sed ab illarum effectis hæc prius cognitio deducenda est, quam caussæ pravitatis investigentur. Cum autem locus ille habitatoribus careat, & quarta dumtaxat anni parte hospites admittat; fieri vix potest, ut aquarum bonitas, vel malitia illorum usu & experientia comprobetur, qui ad panem conficiendum Thermalibus utuntur, & vini potu multo magis quam frigidis aquis delectantur. Quod si coquendis cibis frigidas adhibere velis, facile potest vitiosa qualitas vi ignis, ipsaque coctione emendari. Neque vero inficiamur ejusmodi latices, uti ajunt, humanæ naturæ inimicos esse, utpote similes eorum fontium, qui ab excelsis, & nivosis aliarum regionum montibus in subjectas valles, finitimamque planitiem decurrunt. Hi enim, præterquamquod gra-

Frigidi fontes in vicinia calidorum.

graves advenis eſſe ſolent, incolas etiam gutturoſos efficiunt. Idem morbus, Valderienſem illum tractum ſiqui homines habitarent, eis, ut opinor, familiaris eſſet: qui tamen præſentem medicinam in Thermalibus aquis invenirent.

Tepentium aquarum cum frigidis comparatio.

Sed linquamus hæc, ut, quod in eo ſolitudinis loco relaxandi animi gratia a nobis ſuſceptum eſt, tibi aperiam. Tepentes aquas cum frigidis comparabam ſciendi cupidus, quantum hæ ab illarum tepore recederent. Unum *S. Luciæ* fontem delegi; quorſum enim cum frigidis omnes ad unum tepidos contuliſſem? Primum merſi Thermometrum in aquam Balnei; & liquor ſexdecim gradus aſcendit ſupra gradum, in quo erat ante immerſionem. Ad binas deinde in vicinia frigidas veni & merſo in primam Thermometro quinos tantum gradus, in alteram vero ſeptemdecim liquor deſcendit. Rurſus ad olivum montis acceſſi, unde calidiores Thermæ prodeunt: ibi enim frigida naſcitur, quam ſtomacho valde infenſam eſſe Balneatores dicebant. Fluit illa e cuniculo in ampliorem cavernam, quæ lapide latiſſimo tegitur; in quem

lo-

locum demisso Thermometri globo minor gradibus quindecim liquoris altitudo facta est. Postremo in remotiore a Thermis scaturigine periculum feci, in qua duobus & viginti gradibus magis, quam in aere, depressum liquorem animadverti.

Veruntamen, inquies, quænam ex ista diligenti indagatione utilitas? Initio quidem nulla, ut sæpe fit, cum multo labore nihil conficimus; id autem otiose factitabam. Postea vero mecum ipse cogitare cœpi, quantus ille calor subterraneus sit, a quo fontes longissime abeuntes tepidi scaturiunt: cum alii econtrario ita gelidi prodeant, ut in his triginta, quin imo quadraginta fere gradus, quam in tepentibus aquis, liquor Thermometri humilius descendat. Quanto porro vehementior ille idem reputandus est ignis, si ad eas Thermas aquarum affluentia spectabiles attendamus, quarum urens calor est, ut digitis tolerari nequeat! Quod si maxima illius efficacitas, & virtus admirabilis est, multo mirabilior ejus perennitas. Caussas quidem assequimur aquarum assidue, & indesinenter ex mon-

Ignis subterranei unde calidissimi fontes scaturiunt admiranda perennitas.

montibus defluentium, easque omnium doctissime illustravit Cl. Vallisnerius. Sed quis explicuerit, aut potius animo comprehenderit hujus ignis originem perpetuo in profundo specu ardentis, qui e novo pabulo tantumdem reviviscit, quantum ex hoc ipso continenter absumitur; quique interrupta temporum successione post omnem memoriam perseverat? Quemadmodum ille in terræ visceribus gignatur, certissimis docemur philosophorum experimentis: at obscurissima ejusdem perpetuitatis ratio adhuc ignota est, hominumque ingenia exercet. Vasti per me sint in montibus gurgites, ubi sulphur, ubi ferrum, ubi *marchasitæ*, & bituminosa corpora; ubi lapis calcarius, aut calaminaris, ubi demum spiritus quidam, vel sal acidus abundet, a quo memorati fomites caloris assidue excitentur. Sed quid hæc? ostendunt tantummodo ibi esse æstum, ibi calorem quoque vehementem, ac diuturnum; verum quî ignis ad plurima sæcula sine ulla intermissione vigere queat, non facile demonstrant. At enim, opinor, illa omni materia, ex qua assiduus calor extricatur, tandem ab-

Aquarum ferventium & frigidarum mutua conversio.

abſumpta, fieri aliquando neceſſum erit, ut, quæ ab omni ævo calidiſſimæ aquæ erumpunt, primum in tepidas, deinde etiam in frigidas commutentur: ſicuti dubitare non poſſumus, quin venturo tempore gelidi quidam Fontes in Thermas convertantur; quod utique prætenita jam ætate contigiſſe nonnulli tradiderunt.

Denique a Valderiano tractu priuſquam diſcederem, ab incolis ſcicitabar, an ullas inſuper minerales aquas circum ea loca noviſſent. Atque in cacumine proximi montis ſcaturiginem indicabant, quæ initio albeſcit, ſuoque in defluxu limpida fit. Quod procul dubio intellectu facillimum eſt, ſiquidem aqua emanans albidam terram ſecum abripit, quæ ea rapidius erumpente diffunditur, tardo vero motu fluente delabitur. Alii, qui eam vallem inhabitant, qua iter eſt in charturienſe Cœnobium, ultra hujus monaſterii ſedem quoſdam montes oſtendebant, unde medicinales aquæ olim prodirent: ſed, neſcio qua hominum malitia, eaſdem aſſerebant diſturbatas eſſe, aut conſepultas. Animus erat trajectis rupibus ad Vinadenſes Ther-

Thermas Valderio me conferre, nisi præter spem oblata esset occasio mutandi consilii. Cum iis autem inito sermone, qui tum Valderii, tum Vinadii Balneas bene sibi cognitas atque exploratas esse dicerent, nihil certum colligere potui. Vinadenses ajebant magis calefacere & siccare, quam Valderianas, & in resolvendis tumoribus præcellere; præterea sulphureis partibus præpollere, tum quod graviorem halitum effundant; tum quod argentei nummi in eas injecti obscuriorem colorem acquirant. Deinde apud Vinadenses panem confici præstantiorem, quam apud Valderianos, cum ab utrisque adhibeantur Thermæ. Alii vero hæc fere omnia negabant; ac tantum eos fontes Vinadii calidiores, & magis sulphuratos esse concedebant, ubi luta reperiuntur, ceteros Valderianis virtute & efficacia cedere. Sed de Lutis quoque res est inter eos controversa; quidam enim ibi congenita, aliqui contra a Diniensibus in Gallo-Provincia Balneis isthuc transvecta fuisse dicunt; quod memoriæ proditum a majoribus sit. Nobis vero illorum autoritas majoris momenti

Thermarum Vinadensium cum Valderianis collatio.

menti

menti tunc esse videbatur, qui Thermarum collatione habita de utrisque judicium Medici experientissimi tulissent, vel Melani, vel Maisi, vel Alberti, qui Medicinam in ea dudum regione, summaque cum laude excoluerunt. Hi autem peritissimi viri inter Vinadenses & Valderianas nihil esse discriminis crediderunt. Sed quoniam veteres Medici mineralium aquarum naturam ex fallacibus notis plerumque deduxerunt, idcirco earum sententiis, nisi post diligentem, & accuratam rerum indaginem, plane assentiri nolui. Quare, cum ab eximio viro D. Javello, qui eamdem disciplinam Vinadii profitetur, de iis Thermalibus nonnulla quæsissem, is mihi quemdam salem juxta scaturigines concretum, atque a se ipso collectum perhumaniter misit. Sal iste vix ullis terrenis partibus permistus, valdeque salsus est; neque cum acidis liquoribus fermentescit. Quis igitur non videt a Valderianis natura & quantitate salis Vinadenses plurimum discrepare? ut proinde vix dubitem, quin aliæ earumdem Thermalium varietates factis experimentis, & observationibus dignosci possint.